

“Xəmsə”də Nizami Gəncəvinin türklüyünü təsdiqləyən faktlar**İslam Sadıq**

Filologiya elmləri doktoru
AMEA Folklor İnstitutu. Azərbaycan.
E-mail: islamsadiq1953@yahoo.com

Annotasiya. Dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi beş iri poemadan və lirik şeirlərdən ibarət zəngin bir xəzinə yaratmışdır. Böyük şair “Xəmsə” adlanan beş poemasının hər birində türk xalq ədəbiyyatından yüksək sənətkarlıqla bəhrələnməmişdir. Onun əsərlərində türk atalar sözü və məsəllərinə, əfsanə və rəvayətlərinə, hikmətli deyimlərinə, nağıl və dastan motivlərinə və s. tez-tez rast gəlinir. Bir sözlə, böyük şairin öz əsərlərini yaradarkən qidalandığı ilkin qaynaq məhz türk xalq ədəbiyyatı olmuşdur. Nizami Gəncəvi xalqdan aldığı incilərlə özünün düzüb-qoşduğu əsərlərə xüsusi milli naxışlar vurub onları türksayağı bəzəmişdir. Bunlar Nizami Gəncəvinin türk olduğunun təsdiqləyən ilkin faktlardır.

Nizami Gəncəvinin əsərlərində öz dilindən söylənmiş çoxlu misralar və beytlər var ki, onlar da şairin türk olduğunu açıq-aydın göstərir. Bu məqalədə məhz şairin beş iri poemasından götürülmüş faktlar əsasında Nizami Gəncəvinin milli kimliyi araşdırılmış və onun türk olduğu öz təsdiqini tapmışdır.

Açar sözlər: Nizami Gəncəvi, “Xəmsə”, ağız ədəbiyyatı, milli kimlik, türk

Məqalə tarixəsi: göndərilib – 23.11.2021; qəbul edilib – 29.11.2021

Facts confirming Nizami Ganjavi as a Turk in “Khamasa”**İslam Sadıq**

Doctor of Philological Sciences
Institute of Folklore of ANAS. Azerbaijan.
E-mail: islamsadiq1953@yahoo.com

Abstract. The great Azerbaijani poet Nizami Ganjavi has created a rich treasure consisting of five great poems and lyrical poems. In each of his five poems called “Khamasa”, the great poet benefited from Turkish folk literature with high craftsmanship. In his works, oftenly encountering Turkish proverbs and parables, legends and narrations, wise sayings, motifs of fairy tales and epics, etc. In short, the first source used by the great poet in creating his works specially was Turkish folk literature. Benefiting from the people, Nizami Ganjavi by adding special national patterns to his works decorated them in Turkish style. These are the preliminary facts confirming that Nizami Ganjavi is a Turk.

There are many verses and couplets in Nizami Ganjavi's works spoken in his own language, which clearly show that the poet is a Turk. In this article investigated the national identity of Nizami Ganjavi on the basis of facts taken from the poet's five major poems and confirms that he is a Turk.

Keywords: Nizami Ganjavi, “Khamasa”, folk literature, national identity, Turk

Article history: received – 23.11.2021; accepted – 29.11.2021

Giriş / Introduction

Böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi “Xəmsə”dən və lirik şeirlərdən ibarət zəngin bir xəzinə qoyub getmişdir. Səkkiz yüz ildir ki, bu əsərlər sevilə-sevilə oxunur. Şair “Xəmsə”yə daxil olan beş əsərdən dördünün mövzusunun bərbəşə türk xalqının ağız ədəbiyyatından götürülmüşdür. Bir ərəb əfsanəsi əsasında yazdığı “Leyli və Məcnun” əsərində də türk donu geyindirmiş, onu türk ağız ədəbiyyatından seçdiyi incilərlə elə bəzəyib-düzəmişdir ki, orada ərəblikdən heç nə qalmamışdır.

Uzun illərdir ki, Nizami Gəncəvinin türklüyü məsələsinə ona görə son qoyulmur ki, onu siyailəşdirmişlər. Bu məqalədə Nizami Gəncəvinin öz əsərlərindən seçilmiş təkzibolunmaz faktlarla şairin türklüyü ilk dəfə olaraq tam öz təsdiqini tapmışdır. Bu faktlar ona görə təkzibolunmazdır ki, onların hamısı Nizami Gəncəvinin öz dilindən çıxmışdır. Sözsüz ki, şairin milli kimliyini özündən yaxşı bilən olmazdı.

Əsas hissə / Main part

Nizami Gəncəvinin türklüyü əslində onun əsərlərini diqqətlə və qərəzsiz, siyasi baxışlara uymadan, hər şeydə həqiqəti görmək istəyiylə oxuyanların heç birində şübhə doğurmamalıdır. Çünki onun əsərlərində şairin türk olduğunu təsdiqləyən yetərinə bilgilər var. Sadəcə olaraq bu məsələ elmi müstəvidən çıxarılıb siyailəşdirilmişdir. Nizami Gəncəvinin farslaşdırmağa çalışanların əl atdıqları yeganə fakt şairin öz əsərlərini fars dilində yazmasıdır. Hamı bilir ki, XIX yüzillikdə Avropada fransız dili o qədər üstünlük qazanmış və geniş yayılmışdır ki, fransız olmayanların da bir çoxu öz əsərlərini böyük həvəslə fransız dilində yazırdılar. Hətta bir çox rus yazıçılarının da öz əsərlərini böyük həvəslə fransız dilində yazdıqları heç kimə sirr deyil. Lakin istər Avropa, istərsə də rus yazıçılarını öz əsərlərini fransız dilində yazdıqlarına görə fransız adlandırmırlar və heç bu fikrə də düşmürlər. Niyəsə bu söhbət bircə Nizami Gəncəvinin türklüyü ortaya çıxanda yaranır və çox ciddi şəkli alır. Açıq-aşkar deyilir ki, Nizami Gəncəvi kim olursa-olsun, bircə türk olmasın. Bu fikrin guya doğruluğuna kimlərsə inandırmaq üçün saman çöpündən yapışılar. Bundan başqa, Nizami Gəncəvinin farslaşdırmaq üçün onun əsərlərinə əlavələr də edilmişdir. Əliyar Səfərlə və Xəlil Yusifli bununla bağlı yazırlar: “Nizaminin doğulduğu, böyüdüüyü, yaşadığı yer Gəncə olmuşdur. Şair əsərlərində dönə-dönə Gəncəni doğma vətəni adlandırmışdır. Bəzi İran müəllifləri “İqbalnamə”dəki sonralar başqaları tərəfindən artırılmış beytlərə əsaslanaraq şairin İranın Qum vilayətində olduğunu iddia etmişlər. Elmi cəhətdən əsassız olan bu mülahizə alimlər tərəfindən inandırıcı şəkildə rədd olunmuşdur” [9, s.123]. Yuxarıda deyilənlərdən belə çıxır ki, Nizami Gəncəvinin farslaşdırmağa çalışanlar onun türk olduğunu hamıdan yaxşı bilirlər.

Nizami Gəncəvinin “Leyli və Məcnun” poemasını türk dilinə böyük Xalq şairi akademik Səməd Vurğun çevirmişdir. O, şairin həyatını və yaradıcılığını dərindən öyrənmişdir. Ona görə, böyük inamla dönə-dönə yazırdı ki, Nizami Gəncəvi bir türk şairidir: “Nizami “Xosrov və Şirin” poemasında adı ilə fəxr etdiyi Azərbaycan xalqının o zamankı hüquqsuzluğunu dərin bir kədərlə ifadə edir: “Hərgah mənim türk olmağım saraydan gizlin qalmışdırsa, ilahi, sən özün ki, bunu bilirsən” [7, s.108].

Səməd Vurğun böyük şairin öz əsərlərini fars dilində yazmasının səbəbini də açmışdır: “Şairi o zaman azərbaycanlılar üzərində ağılıq edən İran əsarətçilərinin, İran istilacılarının dili ilə yazmağa məcbur edirdilər. Lakin qanı və canı ilə, bütün ömrü ilə öz doğma xalqına bağlı olan Nizami bu məcburiyyətə qarşı üsyan etdi” [7, s.107].

Şairi bu üsyana qaldıran “Leyli və Məcnun” poemasını oxuduqdan sonra Şirvanşah Əhsitanın şairə yazdığı məktub olmuşdur. Nizami Gəncəvi “Leyli və Məcnun”u fars dilində yazarkən həmin məktubu bu cür nəzmə çəkmişdir:

*Bu təzə gəlinə çəkəndə zəhmət,
Fars, ərəb diliylə vur ona zinət.
Türk dili yaramaz şah nəslimizə,*

*Əskiklik gətirər türk dili biza.
Yüksək olmalıdır bizim dilimiz,
Yüksək yaranmışdır bizim nəslimiz.*

Bu sətirlərin ardınca Səməd Vurğun böyük cəsarətlə yazırdı: “Buradaca biz milli hissləri təhqir olunmuş Nizamini ölməz etiraz misralarını oxuyuruq, o, Azərbaycan xalqının milli dilinin və mədəniyyətinin cəlladlarına mürtəciət edərək deyir:

*Qulluq halqısına düşdü qulağım,
Qan vurdu beynimə, əsdi dodağım.
Nə cürətim vardı ki, evdən qaçam,
Nə də gözümdə vardı, xəzinə açam.
Ömrüm viran oldu, solub saraldım,
Bu əmrin önündə cavabsız qaldım.
Sırrımı deməyə bir məhrəm hamı?
Ona söyləyəydim bu macəranı?*

Bu parçanı da misal çəkəndən sonra Səməd Vurğun böyük inamla yazırdı: “Bu son misra göstərir ki, “Leyli və Məcnun” poeması Nizami tərəfindən əvvəlcə Azərbaycan (türk – İ.S.) dilində yazılmışdır” [8, s.23].

Burada qısa bir açıqlamaya ehtiyac duyuram. Səməd Vurğun çox doğru deyir ki, “Nizami Gəncəvi “Leyli və Məcnun” poemasını ilk dəfə türk dilində yazmışdır”. Bu fikri təsdiqləyən çoxlu tutarlı əsaslar var. Onlardan birincisi odur ki, Nizami Gəncəvi “Xəmsə”nin digər əsərlərinə nisbətən “Leyli və Məcnun” poemasında türk ağız ədəbiyyatından daha geniş, gen-bol bəhrələnməmişdir. Şair bunu bilə-bilə etmişdir. Bu poemanı yazarkən Nizami Gəncəvinin milli hissləri, milli duyğuları o qədər coşmuşdur ki, ərəb folklorundan götürülmüş bu mövzu şairin qələmindən çıxandan sonra onda ərəblikdən əsər-ələmət qalmamışdır. Nizami Gəncəvi bir ərəb qızına türk dilində milli bəzəklər vurmuşdur, onu türk xalq düşüncəsinin məhsulu olan atalar sözlərlə, məsəllələ, hikmətli deyimlərlə, digər folklor motivlərlə əta-qana doldurmuşdur. İkinci fakt odur ki, əgər Nizami Gəncəvi “Leyli və Məcnun”u türk dilində yazıb Şirvanşah Əhsitana təqdim etməsəydi, o heç vaxt şairə “Türk dili yaramaz şah nəslimizə, əskiklik gətirər türk dili biza” deməzdi. Yəni Əhsitan yaxşı bilirdi ki, Nizami Gəncəvi ilk əsərləri olan “Sirlər xəzinəsi” və “Xosrov və Şirin” poemalarını fars dilində yazmışdı. Ona görə heç vaxt Əhsitanın ağılına gəlməzdi ki, Nizami Gəncəvi üçüncü əsərini türk dilində yazsa bilər. Səməd Vurğunun yazdıqlarından da açıq-aydın anlaşılır ki, Əhsitanı qəzəbləndirən əsərin türk dilində yazılması olmuşdur: “Şirvanşah müstəbidi Əhsitan Nizamini ana dilindən əl çəkməyə məcbur etmişdi. Şair müstəbidin bu təhqiredici əmrini öz şeirlərində göstərir: “Sənin yaratdığına, Nizami, biz çoxdan tanış olmuşuq. Lakin başa düş: kimin sevinci, kimin fərəhi üçün sən öz mirvarını gözəl ziyyət qutusundan üzə çıxartdın? Sənin türk dilin biza yaraşmır. Bizim sarayımız türkəsaya adətlərlə öyrənməmişdir. Madam ki, biz varlıyıq və mənəbimiz yüksəkdir, demək biz yüksək dillər eşitməliyik” [7, s.107]. Sonuncu dırnağın içindəkilər Əhsitanın sözləridir. O, burada Nizamiyə “sənin türk dilin biza yaraşmır” deyir. Bu cümləylə Əhsitan Nizamini türk olduğunu təsdiqləyir. “Sənin yaratdığına, Nizami, biz çoxdan tanış olmuşuq. Lakin başa düş: kimin sevinci, kimin fərəhi üçün sən öz mirvarını gözəl ziyyət qutusundan üzə çıxartdın?” cümləsindən isə aydın görünür ki, “Leyli və Məcnun” poeması əvvəlcə türk dilində yazılıb Əhsitana təqdim edilmişdir. Əhsitanı hirsələndirən də məhz bu olmuşdur. Bu fikri ilk dəfə Səməd Vurğun söyləmişdir.

Xalq yazıçısı, akademik Mirzə İbrahimov da “Leyli və Məcnun” poemasının 1983-cü il nəşrinə yazdığı ön sözdə üstüörtülü olaraq Səməd Vurğunun əsərin ilk dəfə türk dilində yazıldığını söyləyərkən Nizami Gəncəvinin beytlərini doğru-düzgün anladığını vurğulamışdır. Akademik-yazıçı Əhsitanın məktubundan yuxarıdakı parçanı nümunə verdikdən sonra yazır: “Bu beytlərdəki sətirlər mənalar, gizli işarələr, eyhamlar diqqətəlayiqdir, açılmağa möhtacdır. Məlum deyil ki, nə

üçün Şirvanşah Nizamiyə “Qüdrətin böyükdür, ona on yarat, onda beş verməyi birdəfəlik at!” deyir. Bununla o nəyə işarə edir? Nizami nə vaxt “onda beş verib? Məgər həmişə “onda on” yaratmayıbmı? Məgər bir az əvvəl Şirvanşah şairin qüdrətindən, hikmət xəzinəsindən dürlər çıxarmaq məharətindən danışmırdımı? Bəs indi bu narazılıq nədir? Bizcə, yuxarıdakı beytlərdəki sətirlər mənalar sonrakı fikirlərlə üzvi surətdə bağlıdır. O fikirlər ki, ora çatanda Axsitanın ahəngi dəyişir. Onun sözləri, şair qəlbini yaralayır:

*Türk dili yaramaz şah nəslimizə,
Əskiklik gətirər türk dili biza.
Yüksək olmalıdır bizim dilimiz,
Yüksək yaranmışdır bizim nəslimiz.*

Bəli, böyük şairi kədərləndirən, qəzəbləndirən də budur! Onun ana dilinə-Azərbaycan dilinə (türk dilinə – İ.S.) təhqirənə münasibətdir! Lakin bu həqiqəti hamı qəbul etmir. Xüsusən Azərbaycan xalqının milli varlığını və dilini inkar edənlər, bir sıra xalqları “türklük” anlayışı çərçivəsində ərəblər bunu heç cür qəbul edə bilmir. Mübahisələri doğuran da əsasən budur. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslarının böyük əksəriyyəti, o cümlədən “Leyli və Məcnun”u ana dilimizdə Nizami incəliyi və gözəlliyi ilə səsləndirmiş Səməd Vurğun da yuxarıdakı beytləri dediyimiz mənada anlamışdır” [2, s.9].

Əgər Nizami Gəncəvi türk deyildisə, onda Əhsitanın “Türk dili yaramaz şah nəslimizə, Əskiklik gətirər türk dili biza” sözlərini oxuyanda niyə “qan beyninə vururdu, dodağı əsirdi?” Axı bu sətirlərin hamısı Nizami Gəncəvinin qələmindən çıxmışdır! Deməli, bu sözlər Nizami Gəncəvinin milli heysiyyətinə toxunmuşdu!

Nizami Gəncəvinin əsərin lap başlanğıcında yazdığı iki misra da onun “Leyli və Məcnun” əsərini Əhsitanın məktubundan sonra ikinci dəfə işlədiyini, daha doğrusu, türk dilindəki ilk mətni fars dilinə çevirib, çoxlu əlavələr etdiyini söyləməyə tam əsas verir. Şair deyir:

*Dörd min beytdən də çoxdur bu dastan,
Dörd aydan az vaxta yazmışam, inan. [4, s.50]*

Belə fikirlər bir qayda olaraq əsər tamamlandıqdan sonra onun sonunda deyilir. Nizami isə həmin fikri bu dəfə əsəri yazmağa başlayanda deyir. Deməli, əsər türk dilində hazır şəkildə onun əlində olub. Sadəcə olaraq onu Əhsitanın dediklərinə uyğunlaşdırmaq üçün üzərində çalışır.

Bundan başqa, Əhsitanın məktubundan götürülmüş aşağıdakı misralar “Leyli və Məcnun” əsərinin ilk dəfə türk dilində yazıldığını əl təsdiqləyir ki, burada heç bir şübhə yeri qalmır:

*Sözün sərrafiyam, sən ki, bilirsən,
Təzəni köhnədən tez seçərəm mən.
Qüdrətin böyükdür, ona on yarat,
Onda beş verməyi birdəfəlik at. [4, s.47]*

Əhsitan onda on yaratmaq deyəndə fars dilində yazmağı nəzərdə tutmuşdur. Ona əl gəlirdi ki, türk dilində onda on yaratmaq mümkün deyil. Guya fars dili çox güclü, zəngin dildir. Onda on yaratmaq üçün şair yalnız fars dilində yazmalıdır. “Onda beş verməyi birdəfəlik at” misrası isə türk dilinə işarədir. Əhsitana görə, “Leyli və Məcnun” türk dilində zəif alınmışdır. Nizami burada onda on yarada bilməmişdir. Ona görə “türk dilində yazmağın daşını birdəfəlik at” demişdir. Əhsitan “Bu təzə gəlinə çəkəndə zəhmət, fars, ərəb diliylə vur ona zinət” deyəndə əsərin yenidən yazılacağını nəzərdə tutmuşmu? Yuxarıdakı misraları diqqətə və Nizamini duya-duya çəzələyəndə böyük inamla bu fikrə gəlmək olur ki, məktubun məzmunu bütövlükdə “Leyli və Məcnun” poemasının ilk dəfə türk dilində yazıldığını və Əhsitanın da məhz ona görə hirsələndiyini təsdiqləyir. Xalq şairi Səməd Vurğun da bu fikri söyləyərkən Nizami Gəncəvinin çox yaxşı duymuşdur.

Nizami Gəncəvi yaradıcılığa irihəcmli poemalarla başlamayıb. Şair türk dilində gözəl lirik şeirlər düzüb-qoşub. Onun təxminən 20 min beytlik "Divan"ı olub. Türk dilində yazılmış bu "Divan" haqqında çoxlu qaynaqlarda bilgiler var. Bir vaxtlar Qahirə kitabxanasında Nizamının türk dilində "Divan"ının tapıldığı söhbəti yayıldı və onunla maraqlanan olmadı. Bu "Divan" haqqında Həmid Araslı yazır: "Nizami dünya ədəbiyyatında böyük poemalar müəllifi kimi məşhurdur. Lakin Nizami yaradıcılığı yalnız poemalardan ibarət deyildir. Böyük Nizami poemalarını yaradana qədər incə, zərif lirik əsərləri ilə məşhur olmuş və yaradıcılığı boyu bu sahədəki fəaliyyətini davam etdirərək "Divan" yaratmışdır.

Qədim Şərq təzkirəçiləri və bunlara əsaslanan Qərbi Avropa və rus şərqşünasları Nizamının 20 min beytlik bir "Divan"ı olduğunu, lakin bu "Divan"ın itdiyini qeyd edirlər" [1, s.124]. Bu "Divan"ın olduğunu Nizami Gəncəvinin özü də söyləmişdir. Heç başqa qaynaqlara ehtiyac da yoxdur. Şair "Leyli və Məcnun" poemasının "Kitabın yazılmasının səbəbi" bölməsində yazır:

*Qaşların açıqdı, sanki bir kaman,
Qarşında dururdu yazdığım Divan. [4, s.45]*

Baxın, Nizami Gəncəvi özü deyir ki, mən türkəm. Açıq şəkildə deyir ki, "Divanıma qabağına qoyub ona baxırdım". Belə açıq-aydın deyilmiş fikirlərdən qaçan bəzi araşdırıcılar görəsən niyə dağa-daşa düşürlər? Yoxsa Nizamının öz diliylə dediyi bu fikirlər onların qara niyyətlərini və yalanlarını açıb göstərir.

Nizami Gəncəvinin hazırda əlimizdə 120 qəzəli, 30 rübaisi və 6 qəsidəsi var. Bunlar sözsüz ki, onun lirik əsərlərinin çox az bir qismidir. Ə.Səfəri və X.Yusifli yazırlar: "XV əsr təzkirəçisi Dövlətşah Səmərqəndi Nizamının lirik şeirlər divanının 20 min beytə yaxın olduğunu qeyd etmişdir. Yəqin ki, o, Nizamının lirik şeirlər divanını şəxsən görmüşdür. XIV əsr Azərbaycan alimi Zəkəriyyə Qəzvinli də şairin "Xəmsə"dən əlavə yaxşı bir "Divan"ı olduğunu göstərmişdir. Bu divan XVII əsrdə Səfəvilərin dövlət kitabxanasında olmuş və şair oradan bir çox şeirləri öz "Səfinə"sine köçürmüşdür" [9, s.126].

Bu "Divan"ın itməyi olduqca şübhəlidir. Onun itməyində də Nizamının türk olduğunu qəbul etmək istəməyənlərin barmağı yoxdurmu?!

Nizami Gəncəvinin yaradıcılığı haqqında geniş və sanballı bir monoqrafiya yazmış Məmməd Əmin Rəsulzadə də şairin türklüyünə ayrıca diqqət yetirmiş, onun öz əsərlərindən seçilmiş örnəklərə söykənərək dəyərlə və inandırıcı fikirlər söyləmişdir.

M.Ə.Rəsulzadə yazır ki, "Nizamının danışq dilinin həqiqətdə türkcə olmadığını heç kimsə isbat edə bilməz" [6, s.28]. Bundan sonra Firdovsinin canına-qanına hopmuş fars millətçiliyindən Nizamının uzaq olduğuna toxunur ki, bu da çox mühüm amildir: "Əsərlərini araşdırdıqca Nizamının fars millətçiliyindən uzaq olub türk sevgisi ilə dolu Zaqaqaziya mühit və şəraitinə bağlı, yurdunun tarixi mütəqəddərət və geosiyasetindən doğan daimi qayğılarla məşğul olduğu aydın görünür ki, beləliklə də o, əlbəttə, bir Azərbaycan şairidir" [6, s.28].

Heç bir fars şairində Nizamidəki qədər yox, onun onda biri qədər də türk sevgisi yoxdur. Ə.Firdovsinin "Şahnəməsi" isə türkə nifrətlə doludur. Bunun qarşılığında Nizamının "Xəmsə"sində zərrə qədər də farsa nifrət yoxdur. Ona görə Nizamının əsərlərinin ruhuna hopmuş türk sevgisi onun məhz türk olduğunun təsdiqindən başqa bir şey deyil. M.Ə.Rəsulzadə də yazır ki, "Firdovsidə müşahidə olunan fars təəssübkeşliyindən Nizamidə heç bir əsər-əlamət yoxdur" [6, s.136].

Akademik Həmid Araslı Nizamının türk olduğunu təsdiqləyən, heç kimin ağına gəlməyən maraqlı və inandırıcı bir faktı yaxşı ki, nəzərdən qaçırmayıb: "Nizamidə yalnız Azərbaycan xalqına məxsus ifadə xüsusiyyətləri vardır ki, bu xüsusiyyətlər sonrakı şərhçilərin çoxu üçün aydın olmamışdır; çünki bu xüsusiyyətləri düzgün anlamaq üçün Azərbaycan xalq dilinin incəliklərini bilmək lazımdır" [1, s.139]. Sözsüz ki, heç bir fars və ya digər millətdən olan şairin əsərində yalnız Azərbaycan xalqına məxsus ifadə xüsusiyyəti ola bilməz. Bu, Nizami Gəncəvinin türk olduğunu təsdiqləyən olduqca tutarlı faktdır.

Nizami Gəncəvi ədalətli dövlət, ədalətli şah, ədalətli cəmiyyət ideyasını həmişə ön planda saxlamış, əsərlərinin əksəriyyətində ona toxunmuşdur. Bu ədalətin başında da həmişə türkləri görmüşdür. Hətta milliyətcə türk olan şahlar belə ədalətsizlik eləyəndə onlara deyir ki, sən türk deyilsən. Bunu "Sirlər xəzinəsi"ndə aydın görürük. Haqsızlıqla, ədalətsizliklə, zülmə üzəlmiş bir qanının dililə şair Səlcuqlu Sultan Səncəri görün necə qınayır:

*Türklərin çün yüksəldi dövlətləri,
Ədalətlə bəzəndi bütün elləri.
Madam ki, sən zülmə qulluq edirsən
Türk deyil, qarətər bir hindusan.*

Bu beytləri Xəlil Rza başqa cür tərcümə etmişdir. Lakin hər iki tərcümədə fikir eynidir:

*Dağ kimi ucalmışdı bir zaman Türk dövləti,
Sarmışdı məmləkəti ədaləti, səfəti.
Sən yuxarı o şöhrəti, batıb getdi o ad-san,
Demək, sən türk deyilsən, yağmaçı bir hindusan. [5, s.154]*

Hər iki tərcümədə fikir budur ki, türklərin dövləti ucalanda dünyanı ədalət sarmışdı. Sən ki, haqsızlığa, ədalətsizliyə, zülmə xidmət edirsən, demək sən türk deyilsən. Bu misralarda açıq-aydın deyilir ki, "tük zülmə, haqsızlığa qulluq edə bilməz. Bu sətirləri heç bir fars şairi yazmaz və yaza bilməz. Çünki bu beytlərdə fars düşüncəsi, fars ruhu yoxdur.

M.Ə.Rəsulzadə doğru olaraq yazır: "Bu böyük türk, müasirlərindən şikayət edən bir yazısının da "bu həbəşlikdə türkcəmi anlayan yox!" – deyə oxucularla dərdini bölüşərək, aşağıdakı beytləri yazır:

*Ağıl bilir ki, mən nələr söyləyirəm,
İşarətimlə nələr istəyirəm.
Zatı qırıqlar məni sındıra bilməz,
Çünki arxamda yoxluq kimi varlıq var.
Türkcəmi bu həbəşlikdə alan yox,
Dovğanı bir yemək kimi sayan yox!*

"Həbəş"likdən məqsəd təəssübkeşlərin qara cəhaləti, "türkcəsindən məqsəd də dühasının məhsulu olan düşüncələridir. İstəsəniz bu şikayəti, şairin yaşadığı dövrdə türkcə yazmağın adət olmaması üzündən duyduğu təəssüb kimi yozun.

Hər halda türk məfhumuna, hisslərində, duyumlarında, fikir və düşüncələrində bu qədər yüksək yer verən bir Azərbaycan övladına, gözəl ilə ucaya – "türk", gözəllik və ucalığa – "türklük", gözəllik və ucalıq diyarına – "Türkcə" deyən bir şairə, yalnız farsca yazdığı üçün türk deməmək mümkünürmü?

Əsla!!!

Əsərlərini ərəbcə yazdıqları halda, türklük haqqındakı duyğuları ilə, türk mədəniyyəti və vətənpərvərliyi tarixində müstəsna yer tutan Kaşğarlı Mahmudlar, Gurlu Fəxrəddin Mübarəkşahlar, Ləməxşərli Mahmudlar nə qədər türkdürlərsə, Nizami də onlar qədər türkdür!

Nizamının türklüyünü inkar etmək, onun 800 il sonra da tərəvətini mühafizə edən "türkcə"sini anlamayan faciəvi bir "həbəşlik" olardı" [6, s.147-148].

M.Ə.Rəsulzadənin "Dovğanı bir yemək kimi sayan yox!" kimi verdiyi misrarı Səməd Vurğun belə açıqlamışdır: "Mənim türk olmağım kimsə xoş gəlmirsə, yəqin ki, o, türklərin dovğasını dadını bilmir" [7, s.137].

Nizami Gəncəvi "Yeddi gözəl" poeməsindəki qızları vəsf edərkən onları ya birbaşa türk qızı adlandırır, ya da gözəlliklərini türkə bənzətməklə tərənnüm eləyir. M.Ə.Rəsulzadə bu qızları Niza-

minin türk adlandırdığını yazır: “Həft Peykər” poemasında yeddi iqlimin yeddi qəsridə yerləşdirib həftənin yeddi gecəsində onlara ayrı-ayrı bir eşq əfsanəsi danışdıran şair, hekayə danışan gözəlləri də, hekayələrdəki dilbərləri də “türk” deyə vəsf edir: Rum şahzadəsi ona görə “Rum nəslindən olan türkdür” (“törk-e rumi nəşəb”). Bir kürd qızının gözəlliyini ifadə etmək üçün “gözləri bir türk gözü qədər gözəl idi”, – deyir. Ərəb gözəllərindən bəhs edərkən yenə türklə müqayisə edir. Məcnunun sevgilisi Leylinin ətrafındakı ərəb qızlarına “Ərəbistanda yaşayan türklər” deyir, sonra da “ərəb ərəmləri türklərə məftun olur” [6, s.142].

Əliyar Səfəri və Xəlil Yusifli də eyni fikirdədilər. Onlar da “Yeddi gözəl” poeməsindəki çinli konizın türk qızı olduğunu yazırlar [8, s.123]. Bura onu da əlavə etmək lazımdır ki, “Yeddi gözəl” poeməsindəki “Qara qəsr” şahzadəsinin danışdığı nağılın qəhrəmanı olan “zərif bədənli türk şahzadəsi”nin adı da Türknazdır.

Məmməd Əmin Rəsulzadə yazırdı ki, “Nizami Gəncəvinin türklüyünü isbat edən dəlillər bir deyil, minlərcədir” [6, s.31]. Bu doğrudan da belədir. Nizami Gəncəvi özü “Xəmsə”yə daxil olan əsərlərin hər birində gah açıq, gah gizli şəkildə deyir ki, Mən türkməm. Bir məqalədə onların hamısına toxunmaq mümkün deyil, lakin yuxarıda deyilənlər Nizami Gəncəvinin bir türk şairi olduğunu yetərinə təsdiqləyir. Onlardan ən mühümlərini bir daha xatırlatmaq istəyirəm:

1. Nizami Gəncəvinin əsərlərində fars düşüncəsinin izi də yoxdur. Bu əsərləri yazan adam həmişə bir türk kimi düşünmüşdür;
2. Nizami Gəncəvinin əsərləri yalnız türk ağız ədəbiyyatından qidalanmaqla yazılmışdır. Bu əsərlərin bütün əti-qanı, ruhu yalnız türk düşüncəsiylə yoğrulub. Bunlarda yad düşüncə yoxdur;
3. Nizami Gəncəvinin əsərlərində türkə elə güclü sevgi var ki, bunu heç bir fars şairinin əsərində görmək mümkün deyil;
4. Nizami Gəncəvi “Leyli və Məcnun”dan başqa bütün əsərlərinin mövzunu türk folklorundan götürmüş, onları yazarkən yalnız türk ağız ədəbiyyatından qidalanmışdır. Onun əsərlərinin türk ağız ədəbiyyatı örnəklərilə, daha çox isə türk atalar sözü və məsəllərilə, hikmətli xalq deyimlərilə, dastan motivlərilə bu qədər zənginliyi yuxarıdakı fikri yaxşı təsdiqləyir;
5. Nizami Gəncəvi Sultan Səncərin haqsızlığını, ədalətsizliyini, zülmkarlığını bir qarının dililə qınayarkən “Sən türk deyilsən” deyir. Bu əsəri bir fars şairi yazsaydı heç vaxt belə deməzdi. O yazardı ki, “Sultan Səncər əsl türkdür, türk olmasaydı bu qədər haqsızlıq, ədalətsizlik, zülmkarlıq etməzdi”. Sonuncu cümlə fars düşüncəsidir. Nizami Gəncəvi isə Sultan Səncəri bir türk düşüncəsiylə qınamışdır, yəni onun bu qınağı da türkcə sevgiyə yoğrulub;
6. Əhsitanın məktubundakı “Türk dili yaramaz şah nəslimizə, Əskiklik gətirər türk dili bizə” sətirlərini oxuyanda yalnız bir türk şairinin “Qan beyninə vurur, dodağı əsərdi”. Bu sözlər bir fars şairinin canına sarı yağ kimi yayıldı. Nizami ona görə hirsələnirdi ki, Əhsitanın sözləri türkün dilini aşağılayanda onun heysiyyətinə toxunurdu;
7. Əhsitanın dilindən deyilmiş “Sənin türk dilin bizə lazım deyil” cümləsinin “Nizami Gəncəvi bir türkdür, ana dili də türk dilidir” anlamından başqa da yozumu varmı?!
8. Şairin “Tükcəmi bu həbəşlikdə alan yox, Dovğanı bir yemək kimi sayan yox!” misraları açıq-aydın “Mən türkməm” demirmi?!
9. Heç bir fars şairi türk sərkərdəsi Alp Ər Tonqanı Günəşə bənzətməz, ona tay tutmazdı:

*Düşməni qarşısında Əfrasiyabdır,
Təkbaşına döyüşdə günəşə bəbdir.*

Firdovsinin Alp Ər Tonqa haqqında yazdıqlarını xatırlayın;

10. “Xosrov və Şirin” poeməsindəki “Hərgah mənim türk olmağım saraydan gizlin qalmırsansa, ilahi, sən özün ki, bunu bilirsen” misralarıyla hətta Tanrıyı çağırır ki, “mənim türklüyümü sən bilirsen axı!”. Bu sözləri bütün varlığıyla, hissələri-duyguları ilə türk olan Nizami demirmi?!
11. Nizami Gəncəvi “Leyli və Məcnun” əsərini ilk dəfə türkcə yazmışdır;
12. Nizami Gəncəvinin türkcə “Divan”ı olmuş, ya itmiş, itirilmiş, ya da gizlədilmişdir.
13. “Xosrov və Şirin” poemasında Afağın ölümünə acıyan şair deyir:

*Əğyara qəzəbli, mənə mehriban,
Könül yoldaşımı o nazlı canan.
Türklərtək olmuşdu bir köçə möhtac,
Türklərtək elədi yurdumu tarac.
O türkümlə getdisə bir gün çadırından,
Saxla türkdənə sən, ey yaradan!* [3, s.348]

Son iki misrada şair bir türkünü-Afağı itirdiyini söyləyir, yaradandan o biri türkünü-oğlu Məhəmmədi saxlamağı diləyir. Arvadı da, oğlu da türk olan Nizaminin özü türk olmaya bilirmi?! Özü türk olmayan biri oğlunun türk olduğunu söyləyərmi?!

14. Nizami Atabəy Əbu Cəfər Məhəmməd Eldəgizi tərifləyərkən onu Məhəmməd peyğəmbərlə yanaşı tutur:

*Şamil olan zaman hər kəsə rəhmət,
İki sahib adı oldu Məhəmməd.
Məhəmmədin biri son peyğəmbərdir,
Biri də son şahdır, bu gün ömrü edir.* [3, s.36]

Bundan sonra onun türk qələm adamlarına kəmə və tac bağışladığını xatırladır. Onun haqqında böyük ürəklə, ilhamla və qürurla danışır:

*Qılıncı buluddur, dəmir yandırır,
Bu qılıncdır yeddi ölkəyə açar.
Altı tağ çadırını daşıyır cəhət,
Doqquz göy də edir ona itaət.* [3, s.37]

Nizami bu təriflərlə Məhəmməd Eldəgizi göylərə qaldırıb. Halbuki bir türk şahını bu cür təriflərlə göylərə qaldırmağa heç bir fars şairinin əli qələm, dili söz tutmazdı. Fars ədəbiyyatında belə bir örnək də yoxdur;

15. Eyni məhəbbətlə, sevgi və ilhamla Qızıl Arslanı tərifləyən şairin qanı damarında coşmuş, türklüyü alovlanmış, xəzinəsində nə qədər qiymətli sözlər varsa, qızırğalanmadan hamısını ipə-sapa düzmüşdür:

*Dəmidən olsa da bütün yağılar,
Qılıncından qopan atəşdə yanar.*

Və yaxud:

*Müşk ənbər saçar adı gələrkən,
Ahu müşk verər sünbül yevərkən.*

Və yaxud:

*Qapısına gələr qarışqa, inan,
Layiqdir qul olsun ona Süleyman.* [3, s.43]

Nəticə / Conclusion

Gətirilən örnəklərdən və təhlillərdən aydın görünür ki, Nizami Gəncəvinin həqiqətən bir türk şairi olduğunu təsdiqləmək üçün bu məsələni siyasi müstəvidən tamamilə uzaqlaşdırmaq və yalnız onun öz əsərlərindəki fikirlərə söykənmək lazımdır. Nizami Gəncəvinin əsərlərində belə faktlar yetərinə çoxdur. M.Ə.Rəsulzadə onların minlərcə olduğunu demişdir. Yuxarıdakı faktların nəinki hamısını bir yerdə, hətta hər birini ayrı-ayrılıqda təkzib etmək mümkün deyil. Nizami Gəncəvi özü

“Mən türkəm” deyirsə, onun türk olmadığını söyləmək “həbəşlik” deyilmi?! Nizami bir türk şairidir və bu məsələyə nöqtə qoymaq üçün deyilənlər bəs clayir.

Ədəbiyyat / References

1. Araslı Həmid. Azərbaycan ədəbiyyatı: tarixi və problemləri. Bakı, 1998.
2. İbrahimov Mirzə. Günəş kimi parlaq // Ön söz. Nizami Gəncəvi. Leyli və Məcnun (çevirənə Səməd Vurğun). Bakı, 1983.
3. Nizami Gəncəvi. Xosrov və Şirin (tərcümə edən Rəsul Rza). Bakı, 1983.
4. Nizami Gəncəvi. Leyli və Məcnun (tərcümə edən Səməd Vurğun). Bakı, 1983.
5. Nizami Gəncəvi. Lirika, Sirlər xəzinəsi, Şərəfnamə (tərcümə edənlər: Abdulla Şaiq, Xəlil Rza). Bakı, 1988.
6. Rəsulzadə Məmməd Əmin. Azərbaycan şairi Nizami. Bakı, 1991.
7. Səməd Vurğun. Əsərləri. 6 cildde, V c. Bakı, 1972.
8. Səməd Vurğun. Əsərləri. 6 cildde, VI c. Bakı, 1972.
9. Səfərli Əliyar, Yusifli Xəlil. Qədim və orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı, 1998.

Факты в «Хамсе», подтверждающие то, что Низами Гянджеви был тюрком

Ислам Садыг

Доктор филологических наук

Институт фольклора НАНА. Азербайджан.

E-mail: islamsadiq1953@yahoo.com

Резюме. Гениальный азербайджанский поэт Низами Гянджеви сотворил богатую сокровищницу, состоящую из пяти больших поэм и лирических произведений. Великий поэт в каждой из пяти поэм с высоким мастерством питался от тюркской народной литературы. В его произведениях часто встречаются тюркские пословицы поговорки, легенды и повествования, афоризмы, сказочные и дастанские мотивы и т.д. Одним словом, при сочинении своих произведений первичным источником великого поэта была непосредственно тюркская народная литература. Низами Гянджеви украшал свои произведения народными жемчужинами. Они являются первыми фактами, подтверждающими то, что Низами Гянджеви был тюрком.

В произведениях Низами Гянджеви имеются много строк и двустушии, высказанных из уст самого поэта, которые ясно показывают, что Низами Гянджеви был тюрком. В данной статье национальная принадлежность Низами Гянджеви анализируется на основе фактов, взятых из его «Хамсе» и нашло свое подтверждение, что он был тюрком.

Ключевые слова: Низами Гянджеви, «Хамсе», устная литература, национальная принадлежность, тюрком